

Убивства за відсутності трупа

Як об'єкт криміналістичного дослідження

Певну складність у розкритті й розслідуванні злочинів проти особи становлять убивства за відсутності трупа потерпілого. Це пояснюється тим, що кримінальні справи з такими злочинами порушуються за заявою зацікавлених осіб або організацій у зв'язі зі зникненням потерпілого. Якщо при розслідуванні вбивств основним об'єктом вивчення є труп і навколишня матеріальна обстановка то у справах про вбивства, де труп потерпілого відсутній, у розпорядженні слідчого інше є лише заява про ймовірне вбивство. Це обумовлює специфіку методики розслідування вбивств за відсутності трупа: проведення початкових слідчих дій, висунення версій, планування й організацію розслідування.

Олег БУЛУКОВ,
доцент кафедри
криміналістики
Національної юридичної
академії України
імені Ярослава Мудрого,
кандидат юридичних наук

Проблеми щодо методики розслідування вбивств за відсутності трупа досліджувалися В. Коноваловою, М. Жигінім, Г. Мудьюгінім та іншими вченими. Використання терміна, який визначає поняття вбивства за відсутності трупа потерпілого — "убивства без трупа" належить Г. Мудьюгіну¹. Цей термін містить достатню інформацію для відмежування одного підвиду вбивств від іншого. Підставою поділу вбивств на підвиди є відсутність або наявність трупа на початку розслідування. За цією підставою вбивства можна класифікувати на 2 групи. Одну групу становлять убивства за наявності трупа з ознаками насильницької смерті, іншу — коли місцезнаходження трупа невідомо.

При виявленні трупа з ознаками насильницької смерті (або частини трупа) слідчий провадить традиційні дії: огляд місця події, допит свідків, призначення експертиз. Відсутність трупа й обґрунтоване припущення про вчинення вбивства передують діяльність слідчого на встановленні фактів і відшуканні свідків, що дозволяють дійти висновку про вчинення вбивства.

Правильність обраної для класифікації вбивств підстави підтверджується відмінностями в методиках їх розслідування. За твердженням 75% анкетованих працівників розшуку, які брали участь у розслідуванні злочинців за "убивствами без трупа", розшук і розслідування за такими злочинами проводиться від потерпілого* до злочинця. Для встановлення злочинця встановлюються й аналізуються зв'язки зниклої особи, її стосунки з оточуючими, вивчається спосіб життя таких осіб. Їхня соціальна спрямованість, активна причетність до злочину. Зв'язку з тим, що така діяльність здійснюється за відсутності трупа зниклого, в осіб, які провадять розслідування, нерідко немає інформації про місце й час вчинення злочину, а також про способи його вчинення й приховання. Це свідчить про те, що методика розслідування зазначених убивств має суттєві відмінності порівняно з іншими методиками. Специфіка розслідування зазначає й місце, що відводиться "убивствам без трупа" у криміналістичній класифікації вбивств — як злочинам особливо складним, що вимагають значних затрат сил і засобів у процесі розслідування.

У методиці розслідування вбивств за відсутності трупа го-

ловна роль належить криміналістичній характеристиці злочину, у якій важливе місце належить механізму злочину. Останній становить собою багатокомпонентну динамічну систему, що утворюється: діями особи злочинця, спрямованими на досягнення злочинного результату; діями потерпілого; поведінкою осіб, які стали випадковими (активними або пасивними) учасниками події, що відбувається за конкретних умов і обставин, сукупність яких детермінує спосіб вчинення злочину, визначає характер і зміст зв'язків та відносин між суб'єктом злочину й предметом зазіхання, між діями учасників і злочинним результатом, між учасниками злочину, між учасниками й матеріальним середовищем².

Криміналістична характеристика вбивств за відсутності трупа містить дані про всі елементи механізму злочину й кореляційні зв'язки між ними. На початковому етапі розслідування інформація про елементи криміналістичної характеристики й типові слідчі версії дозволяє побудувати ймовірну модель механізму певного злочину. Дотримуючись побудованої моделі механізму злочину й закономірних зв'язків між її елементами, слідчий одержує можливість планувати слідчі й оперативно-розшукові заходи, які необхідно провести на початковому етапі розслідування.

Елементи механізму вчинення "убивств без трупа" встановлюються як у процесі розслідування, так і при проведенні перевірки за фактом зникнення особи. Причому важливим моментом є виявлення їх саме на етапі проведення дій щодо перевірки. Від того, чи будуть встановлені елементи механізму злочину на цьому етапі, залежить порушення кримінальної справи і проведення розслідування.

* У подальшому під терміном "потерпілий" треба розуміти не прийняте кримінально-процесуальним законом поняття, а суб'єкта злочину.

Такий висновок випливає з того, що дії з перевірки за фактом зникнення особи тісно пов'язані за своїм змістом з діями слідчого, що здійснюються в процесі розслідування. Такий зв'язок простежується при перевірці розшукових версій "зниклий живий" й "зниклий мертвий" як до порушення кримінальної справи, так і при здійсненні розслідування; версій про причетність до зникнення людини конкретних осіб, виходячи із обставин зникнення й наявності мотиву для вчинення вбивства. У цьому плані дії слідчого до порушення кримінальної справи становлять один з важливих розділів методики розслідування досліджуваного виду вбивств.

Розгляд дій слідчого з перевірки за фактами зникнення громадян як невід'ємної частини методики розслідування "убивств без трупа" зовсім не означає, що в порушення кримінально-процесуального законодавства слідчому необхідно проводити слідчі дії до порушення кримінальної справи. Перевірка повідомлень про злочин має самостійні завдання, спрямовані на з'ясування даних, що вказують на ознаки злочину³.

Здійснюючи перевірку заяви про зникнення громадянина, слідчий використовує форми й методи її проведення, відмінні від форм і методів, що застосовуються при розслідуванні. Однак інформація, отримана при проведенні дій з перевірки, є підставою для визначення напрямку проведення слідчих й оперативно-розшукових заходів.

Рекомендації криміналістики щодо дій з перевірки дозволяють стверджувати, що вони спрямовані не тільки на процес розслідування, а й виявлення злочину. У цьому плані знання криміналістичних ознак, що входять до поняття "механізм злочину" й супроводжу-

ють підготовку, вчинення й приховання злочину, а також метод їхнього відшукування безсумнівно може сприяти ефективному їх виявленню⁴.

Виявлення факту вчинення "убивства без трупа" — завдання, що стоїть перед слідчим як на етапі перевірки заяви про зникнення особи, так і на етапі розслідування злочину. Воно виникає тільки після надходження до слідчого заяви про зникнення громадянина. В основному перевірку заяв про зникнення громадян здійснюють органи внутрішніх справ, і ними ж вирішується питання або про відмову порушенні кримінальної справи, або про передачу матеріалів перевірки заяви слідчому для порушення кримінальної справи. Такий порядок проведення перевірки може сприяти ефективному виявленню й розкриттю злочину.

Це обумовлено тим, що слідчий який володіє певними знаннями щодо криміналістично значущих ознак вказаного виду злочинів, більшості випадків не має змоги брати участь у виявленні цих злочинів.

Розв'язанням проблеми могло бути здійснення виявлення "убивств без трупа" серед фактів зникнення осіб слідчими прокуратури у тісній взаємодії із працівниками розшуку. Саме при проведенні огляду місця проживання, останнього місця перебування і місця роботи зниклої особи та при опитуванні осіб, які перебувають у цих місцях, можна отримати важливу інформацію щодо обставин зникнення особи. Після закінчення перевірки з фактом зникнення громадянина слідчий приймає рішення в порядку ст. 97 Кримінально-процесуального кодексу України.

Необхідність залучення слідчого до перевірки фактів зникнення громадян обумовлюється тією об-

проставиною, що (як показало узатодальнення кримінальних справ) унів 88% випадків "убивства без трупа" вия розкриваються на етапі проведення дій з перевірки за фактом зникнення особи.

Це можна пояснити тим, що в етапі проведення дій з перевірки за вказаними злочинами встановлюються обставини, які дозволяють зробити певний висновок про те, чи має місце подія злочину.

Питання, відповіді на які слідчий отримує при проведенні дій з перевірки за фактом зникнення особи, можуть бути такими:

□ обставини зникнення особи;
□ дані про особу зниклого, його зв'язки, місце роботи або навчання;

□ щодо кола осіб, яким щонайменше відомо або має бути відомо про обставини зникнення особи;

□ дані про осіб, які бажали допомогти вчиненню вбивства;

□ місцезнаходження зниклого й одночасно встановлення даних, що свідчать про його вбивство.

Беручи участь у здійсненні завдань з перевірки, слідчий може використати методи й засоби, рекомендовані криміналістикою, типову інформацію про злочин, його сліди й закономірні зв'язки, що дозволяє на підставі встановлених даних спрямовано виявляти інші, відомі слідчому обставини, ефективно здійснювати оперативно-розшукові заходи⁵.

Такими обставинами можуть бути факти, предмети, різного роду сліди, які вказують на мотив убивства, особу злочинця (коло осіб), механізм вчинення злочину, а також на місце злочину й місце приховання трупа потерпілого. За відсутності трупа встановлення криміналістичних ознак злочину дозволить слідчому висунути версії щодо події злочину.

Таким чином, методика розслідування "убивств без трупа" у першу чергу визначає напрям дій слідчого щодо встановлення факту вчинення вбивства.

У злочинах, що досліджуються, важливим є встановлення й аналіз елементів криміналістичної характеристики, а також наявних між ними закономірних зв'язків. Вивчення типових слідів, а також типових ознак елементів криміналістичної характеристики, визначення стереотипів мислення як потерпілого, так і злочинця — все це дозволяє використати таку інформацію як основу для визначення шляхів пошуку злочинця й доказів вчинення ним злочину.

Отже, розкриття і розслідування вбивств за відсутності трупа є ефективним у тому випадку, коли методика розслідування ґрунтується на виявлених закономірностях, які лежать в основі криміналістично значущих ознак вказаного виду злочину. Цим і пояснюється необхідність криміналістичного дослідження означених убивств.

¹ Див.: Мудьюгин Г.Н. Расследование убийств по делам, возбуждаемым в связи с исчезновением потерпевшего. — М., 1967. — С. 5.

² Див.: Коломацкий В.Г. Криминалистическое учение о механизме преступления, способах его подготовки, совершения и сокрытия / Криминалистика: История, общая и частные теории: Учеб. / Под ред. Р.С. Белкина, В.Г. Коломацкого, И.М. Лузгина. — М., 1995. — С. 83.

³ Див.: Ларин А. Версии при возбуждении уголовного дела // Социалистическая законность. — 1976. — № 1. — С. 55.

⁴ Див.: Степанов В.В. Выявление преступлений как элемент криминалистики / Проблемы программирования, организации и информационного обеспечения предварительного следствия. — Уфа, 1989. — С. 148.

⁵ Див.: Ключков В.В. Криминалистическая характеристика и методика расследования преступлений / Проблемы программирования, организации и информационного обеспечения предварительного следствия. — Уфа, 1989. — С. 139.